

УДК 378.018.8:378.245:1-051]:364.4]](09)

**ПІДГОТОВКА ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ
ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ:
ПЕРШИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Коляда Наталія, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0003-3623-6552

E-mail: Koliada_n@ukr.net

Левченко Наталія, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID 0000-0002-5479-1907

E-mail: n.levchenkod@gmail.com

Заболотна Оксана, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-4901-1053

E-mail: oxana.zabolotna@gmail.com

У статті охарактеризовано досвід підготовки докторів філософії із соціальної роботи в Україні.

Авторами здійснено аналіз освітньо-наукових програм (2019, 2020, 2021) зі спеціальності 231 «Соціальна робота» третього (освітньо-наукового) рівня, розміщених на офіційних сайтах закладів 1 наукової установи та 11 закладів вищої освіти державної та приватної форм власності.

На основі узагальнення результатів науково-теоретичного аналізу з проблеми дослідження виокремлено основні шляхи удосконалення теорії і практики підготовки докторів філософії, окреслено перспективи розвитку соціальної роботи як науки і практичної діяльності.

Ключові слова: науковий ступінь «доктор філософії», підготовка докторів філософії, освітньо-наукова програма, спеціальність 231 Соціальна робота, академізація соціальної роботи.

**TRAINING OF DOCTORS OF PHILOSOPHY
IN SOCIAL WORK IN UKRAINE:
FIRST EXPERIENCE AND DEVELOPMENT PROSPECTS**

Koliada Natalia, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID 0000-0003-3623-6552

E-mail: Koliada_n@ukr.net

Levchenko Nataliia, Candidate of Pedagogical Sciences Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID ID 0000-0002-5479-1907
E-mail: n.levchenkod@gmail.com

Zabolotna Oksana, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Foreign Languages Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0003-4901-1053
E-mail: oxana.zabolotna@gmail.com

The article describes the experience of training doctors of philosophy in social work in Ukraine. It was found that in the context of the academization of a new scientific specialty, which appeared in the list of specialties in 2015, there was a need for scientific and methodological support for training highly qualified personnel – doctors of philosophy and doctors of science in specialty 231 «Social Work».

Training of doctors of philosophy in social work is aimed at training an intelligent, informed, self-identified, competitive, integrated into society specialist capable of producing new ideas, solving complex problems in the field of professional scientific-pedagogical and research-innovative activities, demonstrating significant authority, high degree of independence, academic and professional integrity, consistent commitment to the development of new ideas or processes in the advanced contexts of professional and scientific activities, mastery of their methodology; deeply rethink existing and create new holistic knowledge; capable of continuous self-development and self-improvement, development of professional scientific-pedagogical and research-innovative activity in the field of social work.

The authors analyzed educational and scientific programs (2019, 2020, 2021) in the specialty 231 «Social Work» of the third (educational and scientific) level, posted on the official websites of institutions 1 scientific institution and 11 institutions of higher education of public and private ownership. The analysis shows significant differences in the important components of the Descriptions of educational and scientific programs due, first of all, to the lack of an approved Standard of Higher Education for the third (educational and scientific) level in the specialty 231 «Social Work».

Based on the generalization of the results of scientific and theoretical analysis of the research problem, the main ways to improve the theory and practice of training doctors of philosophy are identified, the prospects for the development of social work as a science and practice are outlined.

Keywords: scientific degree «Doctor of Philosophy», training of Doctors of Philosophy, educational-scientific program, specialty 231 Social work, academization of social work.

Постановка проблеми. Інтерес до проблем соціальної роботи постійно зростає, що зумовлено закономірностями суспільного розвитку і високою соціальною потребою підвищення якості підготовки фахівця-професіонала, заснованої на гуманістичних ідеалах і принципах, з урахуванням його соціальних запитів, здібностей, інтересів, досвіду роботи тощо [1, с. 4].

Системні перетворення в демократичному суспільстві вимагають висококваліфікованих фахівців у всіх сферах життєдіяльності людини, а особливо – у галузі соціальної роботи. Пріоритетним напрямом у підготовці майбутніх соціальних працівників є набуття ними навичок та вмінь, здатності в складних умовах сучасності приймати виклики і кваліфіковано вирішувати життєві ситуації.

На думку теоретиків і практиків, місія соціальної роботи як професійної діяльності глибоко співзвучна із основними положеннями Концепції сталого розвитку: «Соціальна робота як сукупність професійних практик на індивідуальному, груповому, громадському рівнях може мати вплив на

досягнення цілей сталого розвитку суспільства посередництвом змін індивідуальної та соціальної свідомості, поведінки, цінностей, ставлень та стереотипів, норм і традицій, взаємодій та відносин» [5, с. 76]. Науковці вважають, що «розширення змісту професійної діяльності соціальних працівників відповідно до міжнародних стандартів, підвищення рівня суспільної значущості й результативності соціальної роботи в Україні можливе за умов її академізації, тобто запровадження третього (освітньо-наукового) рівня професійної підготовки фахівців соціальної роботи, розбудови методології наукових досліджень і вкорінення принципів базованої на доказах практики» [2, с. 68].

Відповідно до «Рекомендацій щодо забезпечення якості програм підготовки докторів філософії із соціальної роботи» (2013 р., Комітет із удосконалення докторської освіти із соціальної роботи США) мета такої підготовки – підготувати здобувачів як дослідників, лідерів у своїй сфері – тих, які «генерують та критично оцінюють нові знання, зберігає найважливіші ідеї та висновки, що є засадничими для певної спеціальності, розуміють, як знання перетворюють певну сферу та широкий світ, а також відповідально передають свої знання іншим» [23, с. 100].

В Україні підготовку докторів філософії із соціальної роботи розпочато у 2016 р. за так званими «новими правилами», передбаченими Законами України «Про вищу освіту» (2014, зі змінами), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015, зі змінами) та Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою КМУ № 261 від 23.03.2016 р. (зі змінами, Постанова КМУ № 283 від 03.04.2019 р.), а також іншими нормативно-правовими документами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Концептуальні теоретико-методичні засади підготовки докторів філософії в цілому та в галузі соціальної роботи відображено за такими напрямками: теорія та практика розвитку третього рівня вищої освіти, світові та європейські тенденції, документальна база Європейського простору вищої освіти (М. Винницький, С. Калашнікова, В. Луговий, В. Моренець, Ж. Таланова та ін. [4; 5; 24]); компетентнісний підхід у підготовці докторів філософії із соціальної роботи (О. Карагодіна, Т. Семигіна, О. Пожидаєва, В. Лютий, Н. Кабаченко та ін. [11]); міжнародна практика підготовки докторів філософії із соціальної роботи (О. Бойко, Т. Семигіна [2; 26] та ін.).

Мета статті – охарактеризувати досвід підготовки докторів філософії із соціальної роботи в Україні та окреслити перспективи розвитку соціальної роботи як науки і практичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в Україні в умовах динамічного процесу професіоналізації й академізації соціальної роботи «нові виклики для соціальної роботи, зумовлені сучасним політичним, економічним, соціальним контекстом України, змушують практиків, роботодавців, науковців, освітян формувати нові підходи до організації праці, розвитку нових послуг, змісту й форм освіти, наукових досліджень. Необхідним наразі є узгодження між основними стейкхолдерами базових компетентностей, затребуваних на ринку праці, формування яких мало би забезпечуватися освітніми закладами, які готують фахівців із соціальної роботи» [2, с. 62].

У контексті академізації нової наукової спеціальності, що з'явилася в переліку спеціальностей 2015 р., виникла потреба науково-методичного забезпечення підготовки кадрів вищої кваліфікації – докторів філософії та докторів наук зі спеціальності 231 «Соціальна робота».

Підготовка докторів філософії із соціальної роботи спрямована на підготовку інтелектуального, інформованого, самоідентифікованого, конкурентоспроможного, інтегрованого в суспільство фахівця, здатного продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної науково-педагогічної та дослідницько-інноваційної діяльності, демонструвати значну авторитетність, інноваційність, високий ступінь самостійності, академічну та професійну добросовісність, послідовну відданість розвитку нових ідей або процесів у передових контекстах професійної та наукової діяльності, володіння їх методологією; глибоко переосмислювати наявні та створювати нові цілісні знання; здатного до безперервного саморозвитку і самовдосконалення, розвитку професійної науково-педагогічної та дослідницько-інноваційної діяльності в галузі соціальної роботи.

Проблеми академічної підготовки наукових, науково-педагогічних кадрів у галузі соціальної роботи є предметом обговорень під час наукових заходів, що вже стали традиційними, зокрема, круглих столів, конференцій, семінарів у Запорізькому національному університеті [18], Академії праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ), Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [11] та ін.

Так, 25 жовтня 2017 року в Академії праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ) відбувся II Круглий стіл, присвячений проблемам і перспективам упровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи, у якому взяли участь представники кафедр соціальної роботи закладів освіти, наукових установ різних регіонів України. Під час круглого столу продовжено дискусію, започатковану кафедрою соціальної роботи та практичної психології Академії у квітні 2017 р. Цього разу предметом обговорення були зміст паспорта наукової спеціальності «Соціальна робота», розв'язання завдань дотримання етичних стандартів досліджень у соціальній роботі, проблеми друку наукових публікацій із соціальної роботи та порядок захисту дисертацій [9, с. 100].

Відповідно до запропонованого для обговорення проекту паспорта спеціальності 231 «Соціальна робота» тематика наукових досліджень в Україні охоплює такі складові:

- теорія і методологія соціальної роботи: філософія й етика соціальної роботи; категоріальний апарат соціальної роботи; розвиток теорії соціальної роботи; моделі практики соціальної роботи; методи дослідження соціальних процесів; історія соціальної роботи; міжнародна соціальна робота;

- практика соціальної роботи: соціальна допомога та соціальні послуги представникам соціально вразливих груп, груп ризику та іншим суб'єктам, які перебувають у стані кризи, зазнають маргіналізації та соціального виключення; соціальна робота в системі соціалізації особистості; розвиток громад та соціального партнерства в громаді; профілактика негативних соціальних явищ;

упровадження практики здоров'язбереження; протидія дискримінації, стигматизації та соціальному виключенню за будь-якими ознаками;

– менеджмент соціальної роботи: управління інституціями соціальної роботи; забезпечення якості послуг у соціальній роботі; розвиток супервізії в соціальній роботі; профілактика професійного вигорання соціальних працівників; організація та оптимізація волонтерської діяльності;

– розвиток професійних компетентностей соціальних працівників: актуальні питання соціальної освіти, профорієнтація і професійний відбір; професійне становлення; оптимізація програм професійної підготовки; забезпечення та функціонування професійно-етичних норм соціальної роботи [13].

Проект паспорта спеціальності 231 «Соціальна робота» розроблено відповідно до таких принципів: відповідність сучасним світовим підходам до розуміння соціальної роботи як науки, міжнародним стандартам досліджень у соціальній роботі; відповідність актуальним напрямам та перспективам розвитку соціальної роботи в Україні та у світі; інтеграція досвіду дослідження проблем соціальної роботи вітчизняними науковими школами; мультидисциплінарність і диференційованість предмета й метода досліджень; лаконічність, простота і доступність формулювань [9, с. 101].

За результатами круглого столу було ухвалено резолюцію з обґрунтуванням проекту паспорта спеціальності 231 «Соціальна робота» та надіслано її до Міністерства науки і освіти України [9, с. 102].

Актуальним питанням наукових досліджень із соціальної роботи, апробації їх результатів є розвиток комунікативної складової, насамперед – наукової періодики. Сьогодні відповідно до мережі фахових наукових періодичних видань України успішно функціонують 13 періодичних фахових наукових видань зі спеціальності 231 «Соціальна робота» категорії «Б» (станом на 29.06.2021 р.) [16].

Комунікативна складова підготовки докторів філософії в Україні розвивається в контексті актуалізації наукового та навчально-методичного супроводу підготовки в цілому та в галузі соціальної роботи зокрема [25]. Оскільки, «з огляду на запровадження докторських програм із соціальної роботи в закладах вищої освіти (ЗВО) України та інституціоналізації соціальної роботи як науки, потреб ринку праці і подальшої професіоналізації вітчизняної соціальної роботи, важливим є наукове обґрунтування структури, форм організації та змісту професійної підготовки із соціальної роботи» [2, с. 62].

Доктор філософії із соціальної роботи – це освітній і водночас перший науковий ступінь, який здобувають на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти; відповідає восьмому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій, орієнтований на здобуття особою інтегральної, загальних і фахових компетентностей, а саме: «здатності розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та/або професійної практики (проект Державного стандарту вищої освіти здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня спеціальності 231 Соціальна робота, 2018 р.) [21].

Відповідно до інформаційного джерела osvita.ua. в Україні підготовку докторів філософії за спеціальністю 231 «Соціальна робота» третього (освітньо-наукового) рівня здійснюють 1 наукова установа (Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України [31]) та 11 закладів вищої освіти державної та приватної форм власності (Київський університет імені Бориса Грінченка [33], Академія праці, соціальних відносин і туризму (м. Київ) [28], Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини [37], Херсонський державний університет [38], Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка [36], Національний університет «Львівська політехніка» [35], Київський національний університет імені Тараса Шевченка [32], Донбаський державний педагогічний університет [39], ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ) [29], Запорізький національний університет [30], Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради) [34].

Аналіз освітньо-наукових програм (2019, 2020, 2021) зі спеціальності 231 «Соціальна робота», розміщених на офіційних сайтах закладів [28–39], засвідчив про повну відповідність усіх ОНП вимогам Закону України «Про вищу освіту» [6] та Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах) (2016 р., зі змінами) [20]. Обсяг освітньої складової підготовки докторів філософії коливається від 30 до 60 кредитів, обсяг вибіркового компонентів освітньої складової – не менше 25 %. Термін реалізації освітньої складової ОНП складає від 1 до 4 навчальних років, що є автономним рішенням закладу вищої освіти. Передумовою вступу до аспірантури є обов'язкова наявність освітнього ступеня «магістр» (або освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст»). Усіма ОНП передбачено атестацію у вигляді публічного захисту дисертаційного дослідження, в одному ЗВО – додатковий комплексний іспит).

Унікальність усіх ОНП зі спеціальності 231 «Соціальна робота» визначається її метою, наприклад:

- підготовка висококваліфікованих конкурентоспроможних науковців і науково-педагогічних кадрів у галузі соціальної роботи та сфері освіти для сприяння їх інтеграції у європейський та світовий освітній простір шляхом здійснення наукових досліджень і отримання нових практично спрямованих результатів [34, с. 4];

- підготовка інтелектуального, інформованого, самоідентифікованого, конкурентоспроможного, інтегрованого в суспільство фахівця, здатного продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної науково-педагогічної та дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та професійної практики; застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення в галузі соціальної роботи [37, с. 7].

Така мета передбачає підготовку доктора філософії – і як дослідника (науковця), і як викладача (науково-педагогічного працівника). Виняток становлять деякі ОНП, зорієнтовані на дослідницьку підготовку аспіранта, що, на нашу думку, частково суперечить новим сучасним підходам до підготовки науково-педагогічних кадрів взагалі та змісту інтегральної компетентності, передбаченої Національною рамкою кваліфікацій (2011, зі змінами 2019, 2020) [17] і проектом Стандарту про вищу освіту третього (освітньо-наукового) рівня (231 Соціальна робота, 2018 р.), у яких зазначено, що метою підготовки є формування здатності «продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми в галузі професійної науково-педагогічної та дослідницько-інноваційної діяльності, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових цілісних знань та професійної практики; застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення в галузі соціальної роботи» [21].

Проведений аналіз свідчить про значні розбіжності щодо важливих складових ОНП у зв'язку, насамперед, з відсутністю затвердженого Стандарту вищої освіти для третього (освітньо-наукового) рівня зі спеціальності 231 «Соціальна робота», зокрема:

1) щодо кількості загальних компетентностей (від 5 до 16), фахових компетентностей (від 7 до 17), програмних результатів навчання (від 6 до 21);

2) щодо формулювання освітньої кваліфікації, а саме: «доктор філософії із соціальної роботи», «доктор філософії у галузі соціальна робота», «доктор філософії», «доктор філософії у галузі соціальної роботи зі спеціальності соціальна робота», «доктор філософії (PhD)», «доктор філософії із соціальної роботи, викладач соціальних дисциплін у ВНЗ»;

3) щодо обсягу практичної підготовки докторів філософії (від 3 до 12 кредитів), видів та формулювання назв практик¹: асистентська педагогічна практика (10 кредитів), практика (9 кредитів); педагогічна практика (3 кредити); науково-педагогічна практика (4 кредити); науково-викладацька практика (6 кредитів) та дослідницька практика (3 кредити); аспірантська практика (3 кредити); асистентська практика (6 кредитів) і т.д.;

4) щодо наявності конкретизованої інформації про зміст наукової складової ОНП (особливості проведення здобувачем вищої освіти ступеня доктора філософії власного наукового дослідження, види роботи, контрольні заходи щодо виконання наукової складової освітньо-наукової програми, орієнтовна тематика наукових досліджень тощо). У деяких ОНП така інформація взагалі відсутня.

На нашу думку, означені вище розбіжності спричинені відсутністю затвердженого Стандарту вищої освіти для третього (освітньо-наукового) рівня зі спеціальності 231 «Соціальна робота» та свідчать про часткову невідповідність вимогам Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти (у редакції 2020 р.) [14].

¹ Ми не ставили за мету аналіз програм практик, що є предметом окремого дослідження.

Науковці вважають, що «на сучасному етапі професіоналізації та академізації соціальної роботи, оновлення нормативно-правового забезпечення, прийняття стандартів професійної підготовки соціальних працівників, професійної автономії в проведенні наукових досліджень важливим є вирішення проблем забезпечення закладів вищої освіти науково-педагогічними працівниками в галузі соціальної роботи» [19, с. 116].

Важливим аспектом аналізу ОНП із соціальної роботи є співвідношення дослідницької (наукової) та викладацької (педагогічної) складових у змісті підготовки докторів філософії, підходи до викладацької діяльності як такої та формування компетентностей викладача. Підсилення змістової підготовки майбутнього доктора філософії до науково-викладацької діяльності передбачає Професійний стандарт групи професій «Викладачі закладів вищої освіти» (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 23.03.2021 № 610) [22].

Як свідчить зміст освітньо-наукових програм зі спеціальності «Соціальна робота», заклади вищої освіти, наукові установи по-різному підходять до змістового наповнення підготовки науково-педагогічних працівників третього (освітньо-наукового) рівня освіти. Розробники освітньо-наукової програми «Соціальна робота» (2021) Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини заклали компетентності, передбачені «Професійним стандартом на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (2021), у змісті обов'язкових освітніх компонентів – навчальних дисциплін «Методика викладання фахових дисциплін (Соціальна робота)», «Методологія наукових досліджень у соціальній роботі», «Науковий семінар (Соціальна робота)» та програмі виробничої (науково-викладацької) практики.

Враховуючи рекомендації роботодавців до посилення практичної складової (зокрема, до посилення практичної складової освітньо-наукової програми, виокремлення двох видів практик (науково-викладацької та дослідницької) та збільшення обсягу кредитів), в ОНП-2021 укладачі запропонували два види виробничої практики: дослідницька (2 семестр) та науково-викладацька (4 семестр). Базами проведення практик є заклади вищої освіти, науково-дослідні установи, заклади соціальної сфери (соціального захисту / забезпечення) та інші (відповідно до тематики наукового дослідження аспіранта).

Мета практичної підготовки полягає в закріпленні теоретичних знань у галузі науково-педагогічної, викладацької, дослідницької праці, а також набуття практичних навичок цієї роботи. Мета має комплексний характер і передбачає забезпечення фахової діяльності за такими напрямками роботи: 1) навчально-методичним – підготовка доктора філософії як науково-педагогічного працівника, викладача навчальних дисциплін зі спеціальності 231 «Соціальна робота» (галузь знань 23 «Соціальна робота»); 2) науково-дослідницьким – підготовка доктора філософії як науковця, дослідника в галузі соціальної роботи; 3) психолого-педагогічним – підготовка доктора філософії до загальнопедагогічної діяльності, куратора студентської групи в закладі вищої освіти. Кожен із вказаних напрямів забезпечує набуття загальних та фахових компетентностей доктора філософії із соціальної роботи [15, с. 5].

Актуальність проблеми підготовки докторів філософії із соціальної роботи до викладацької діяльності підтверджують «Рекомендації щодо забезпечення якості програм підготовки докторів філософії із соціальної роботи» (2013 р.), у яких зауважено: «Підготовка до якісного викладання охоплює більше, ніж допомогу студентам стати експертами в певній сфері знань, вона також має бути спрямована на розвиток компетентності – формування навичок викладання в аудиторії та розуміння взаємозв'язку між власним дослідженнями і викладанням» [23, с. 100].

Представники академічної спільноти виокремлюють такі принципи формування педагогічної компетентності в здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти – доктор філософії зі спеціальності 231 «Соціальна робота»:

- принцип педагогічного саморозвитку та компетентності, що передбачає орієнтацію здобувача на набуття ним педагогічних знань, саморозвитку задоволення освітніх потреб і досягнення педагогічних цілей у викладацькій діяльності;

- принцип проблемно-зорієнтованого навчання, що полягає в орієнтуванні здобувача на вирішення реальних освітніх проблем, етично-педагогічних дилем, а також розв'язання педагогічних ситуацій;

- принцип педагогічної творчості – створення відповідних можливостей для розвитку індивідуально-особистісної творчості здобувача;

- принцип активної соціально-зорієнтованої діалогової взаємодії між науково-педагогічними працівниками, здобувачами і студентами, що передбачає відкритість у спілкуванні, співпрацю, генерування нових ідей та підходів, прийняття сильних і слабких аспектів співрозмовника, виявлення розбіжностей у позиціях учасників діалогу та розуміння, прийняття співрозмовника;

- принцип інноваційності в застосуванні форм організації освітнього процесу, засобів і методів викладання тощо [19, с. 120–121].

Аналіз освітньо-наукових програм з соціальної роботи дав змогу окреслити основні тенденції розвитку соціальної роботи як науки, охарактеризувати перший досвід підготовки докторів філософії як наукових кадрів вищої кваліфікації.

На думку теоретиків і практиків у галузі соціальної роботи, представників академічної спільноти на порядку денному – обговорення ідей щодо удосконалення практики підготовки докторів філософії, а саме:

- створення в Україні Національного дослідницького центру з соціальної роботи, підпорядкованого Міністерству соціальної політики України;

- запровадження Міністерством освіти і науки України пілотних проєктів із реалізації спільних докторських програм з соціальної роботи на базі кількох університетів України у співпраці з дослідницькими центрами та профільними організаціями;

- створення фахових і міждисциплінарних науково-дослідницьких центрів у складі університету із залученням викладачів із соціальної роботи [2, с. 67–68].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз теорії і практики підготовки докторів філософії, вивчення профілів освітньо-наукових програм підготовки здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня освіти зі

спеціальності 231 «Соціальна робота» дає змогу виокремити суперечливі питання, насамперед, дисбаланс у змістовому наповненні так званих дослідницької (наукової) та викладацької (педагогічної) компетентностей у змісті освітньо-наукових програм.

Узагальнивши результати науково-теоретичного аналізу з проблеми дослідження, ми виокремили основні, на нашу думку, шляхи удосконалення теорії і практики підготовки докторів філософії:

- стандартизація процесу підготовки докторів філософії (насамперед, у межах наукових галузей) зі збереженням автономного права ЗВО, наукової установи на унікальність освітньо-наукової програми;
- затвердження паспорта наукової спеціальності «Соціальна робота» (з урахуванням міждисциплінарного характеру соціальної роботи як науки);
- розвиток комунікативної складової (зокрема, наукових періодичних фахових видань) наукової спеціальності «Соціальна робота»;
- урахування позитивного зарубіжного досвіду в галузі соціальної роботи як науки і практичної діяльності зі збереженням кращих вітчизняних практик.

Ці питання є предметом подальших досліджень проблеми підготовки докторів філософії в Україні з метою пошуку перспективних напрямів розвитку соціальної роботи як науки і практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми соціальної роботи: теорія і практика : колективна монографія / І. В. Албул, О. Д. Балдинюк, О. М. Бойко [та ін.] ; за ред. Н. М. Коляди ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань : Візаві, 2020. 234 с.
2. Бойко О. Докторська підготовка із соціальної роботи у Великій Британії: орієнтація на ринок праці. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. №1. С. 60–69. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/jaysrt/article/view/132> (дата звернення 01.08.2021).
3. Бойко О. М., Кабаченко Н. В., Савчук О. М. Докторська програма (PhD) зі спеціальності «Соціальна робота і соціальна політика». Київ : Макрос, 2011. 60 с.
4. Винницький М. Впровадження третього циклу освіти – ключ до успіху Болонського процесу. *Вища школа*. 2008. № 12. С. 20–27.
5. Докторські програми в Україні: досвід НаУКМА / За ред. В. П. Моренця. Київ : Універ. вид-во «Пульсари», 2010. 160 с.
6. Закон України «Про вищу освіту» (2014, зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 01.08.2021).
7. Карагодіна О. «Академізація» спеціальності як виклик для українських шкіл соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 3. С. 7–11.
8. Карагодіна О. Круглий стіл «Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи». *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 3. С. 95–97.
9. Карагодіна О. Розробка проекту паспорта наукової спеціальності «Соціальна робота». *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 2. С. 100–103.
10. Карагодіна О., Пожидаєва О. Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи: аналіз поточної ситуації. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2017. № 1. С. 85–91.
11. Карагодіна О., Семигіна Т. Розвивальний потенціал досліджень у соціальній роботі. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (13–14 березня 2020 року, Київ) / за ред. Ю. М. Швалба. К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 49–52.
12. Карагодіна О. Г., Пожидаєва О. В. Виклики запровадження третього рівня вищої освіти з соціальної роботи. *Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри*. 2017. С. 292.

13. Лютий В. П. Паспорт спеціальності 231 «Соціальна робота» : Матеріали круглого столу «Запровадження програм підготовки докторів філософії з соціальної роботи» (Київ, АПСВТ, 25 жовтня 2017 р.). URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Lutyi_RT2.pdf (дата звернення 01.08.2021).
14. Методичні рекомендації щодо розроблення стандартів вищої освіти (наказ Міністерства освіти і науки України від 01.06.2017 р. № 600 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 30.04.2020 р. № 584). URL: <https://mon.gov.ua> > 2020-metod-rekomendacziyi (дата звернення 01.08.2021).
15. Методичні рекомендації до проходження виробничої практики здобувачами вищої освіти ступеня «доктор філософії» спеціальності 231 Соціальна робота / Уклад. Н. М. Коляда, О. О. Кравченко, С. О. Роєнко. Київ. 2021. 87 с.
16. Наука. МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nauka> (дата звернення 01.08.2021).
17. Національна рамка кваліфікацій (постанова КМУ № 1341 від 23.11.2011 у редакції від 25.06.2020 № 519). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.08.2021).
18. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Запоріжжя, 5–6 жовтня 2017 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2017. 216 с.
19. Пожидаєва О. В. Підготовка докторів філософії із соціальної роботи до викладацької діяльності (на прикладі Академії праці, соціальних відносин і туризму). *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського = Scientific bulletin of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky*: наук. журнал. Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2020. № 3 (132). С. 116–123.
20. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затверджений Постановою КМУ № 261 від 23.03.2016 р. (зі змінами, Постанова КМУ № 283 від 03.04.2019 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF> (дата звернення 01.08.2021).
21. Проект Стандарту вищої освіти України третього (освітньо-наукового) рівня спеціальності 231 Соціальна робота, 2018. Київ. 15 с.
22. Професійний стандарт на групу професій «Викладачі закладів вищої освіти» (наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства від 23.03.2021 № 610). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti> (дата звернення 01.08.2021).
23. Рекомендації щодо забезпечення якості програм підготовки докторів філософії із соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 3. С. 99–103.
24. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналітичний огляд / За заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. Київ: Пріоритети, 2015. 84 с.
25. Семигіна Т. Методичні рекомендації до написання дисертації доктора філософії зі спеціальності 231 «Соціальна робота». К. : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 41 с.
26. Семигіна Т. В. Використання дискурс-аналізу в дослідженнях із соціальної роботи. *Наукові записки*. Том 19. Спеціальний випуск. С. 324–325.
27. Таланова Ж. В. Докторська підготовка у світі та Україні. К. : Міленіум, 2010. 475 с.

Освітньо-наукові програми (спеціальність 231 «Соціальна робота»)

28. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). Академія праці, соціальних відносин і туризму. URL: <https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/231%20%D0%A1%D0%BE%D1%86%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf> (дата звернення 01.08.2021).
29. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/asp_onp_231_soc_work_2020.pdf (дата звернення 01.08.2021).

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА

30. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). Запорізький національний університет. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//edu/programy/onp_sots_robota_PhD.pdf (дата звернення 01.08.2021).
31. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). Інститут проблем виховання національної академії педагогічних наук України. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/05/Programma_231_2020-1.pdf (дата звернення 01.08.2021).
32. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2021). Київський національний університет імені Тараса Шевченка. URL: [https://psy.knu.ua/files/study/postgraduate/ua/%d0%a1%d0%bf%d0%b5%d1%86%d1%96%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%d1%81%d1%82%d1%8c%20'd0%a1%d0%be%d1%86%d1%96%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b0%20%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0'/1.%20%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/3.%20%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20231%20%22%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%22%202021%20\(%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%84%D0%9A%D0%A2\).pdf](https://psy.knu.ua/files/study/postgraduate/ua/%d0%a1%d0%bf%d0%b5%d1%86%d1%96%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%d1%81%d1%82%d1%8c%20'd0%a1%d0%be%d1%86%d1%96%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b0%20%d1%80%d0%be%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%b0'/1.%20%D0%9E%D0%BF%D0%B8%D1%81%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B8/3.%20%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BD%D1%8C%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%B0%20231%20%22%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%22%202021%20(%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%84%D0%9A%D0%A2).pdf) (дата звернення 01.08.2021).
33. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2016, зміни 2020). Київський університет імені Бориса Грінченка. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/apirantam/osvitni_programy_2019/231_ONP.pdf; https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/apirantam/osvitni_programy_2019/ONP_zminy/231_ONP_zminy.pdf (дата звернення 01.08.2021).
34. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. URL: https://drive.google.com/file/d/1UU3Vrx9Ju1HNh_G9cUNRHCVG3KuR-nRx/view (дата звернення 01.08.2021).
35. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2021). Національний університет «Львівська політехніка». URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/program/12450/onp-2020-socialna-robota.pdf> (дата звернення 01.08.2021).
36. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. URL: http://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/PhD/231_2020.pdf (дата звернення 01.08.2021).
37. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2021). Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. URL: http://vad.udpu.edu.ua/images/Vstup2021/----_compressed.pdf (дата звернення 01.08.2021).
38. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2019). Херсонський державний університет. URL: http://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/DDoctorants/Educational_and_scientific_programs/onp231.aspx (дата звернення 01.08.2021).
39. Освітньо-наукова програма зі спеціальності 231 Соціальна робота (2020). ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». URL: <https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/2019/opp/philosofiya/231.pdf> (дата звернення 01.08.2021).

REFERENCES

1. Actual problems of social work: theory and practice: collective monograph / I.V. Albul, O.D. Baldynyuk, O.M. Boyko [etc.]; for order. N.M. Kolyada; MES of Ukraine, Pavlo Tychini Uman state. ped. Univ. Uman: Vizavi, 2020. 234 p.
2. Boyko O. Doctoral training in social work in the UK: focus on the labor market. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2019. №1. Pp. 60–69. URL: <https://grani-print.dp.ua/index.php/jaysrt/article/view/132> (accessed 01.08.2021).
3. Boyko O.M., Kabachenko N.V., Savchuk O.M. Doctoral program (PhD) in "Social Work and Social Policy". Kyiv: Macros, 2011. 60 p.
4. Vynnytsky M. The introduction of the third cycle of higher education - the key to the success of the Bologna process. High school. 2008. № 12. S. 20–27.
5. Doctoral programs in Ukraine: the experience of NaUKMA / Ed.VP Morents. Kyiv: University. "Pulsari" Publishing House, 2010. 160 p.
6. Law of Ukraine "On Higher Education" (2014, as amended). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (access date 01.08.2021).
7. Karagodina O. "Academization" of the specialty as a challenge for Ukrainian schools of social work. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2017. № 3. S. 7–11.
8. Karagodina O. Round table "Implementation of training programs for doctors of philosophy in social work." Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2017. № 3. S. 95–97.
9. Karagodina O. Development of a draft passport of the scientific specialty "Social Work". Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2018. № 2. S. 100–103.
10. Karagodina O., Pozhidayeva O. Introduction of training programs for doctors of philosophy in social work: analysis of the current situation. Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism. 2017. № 1. S. 85–91.
11. Karagodina O., Semigina T. Developmental potential of research in social work. Developmental potential of modern social work: methodology and technologies: materials V International. scientific-practical conf. (March 13–14, 2020, Kyiv) / ed. Yu. M. Schwalba. K.: Taras Shevchenko National University, 2020. P. 49–52.
12. Karagodina O.G., Pozhidayeva O.V. Challenges of the introduction of the third level of higher education in social work. Sustainable development goals: global and national dimensions. 2017. S. 292.
13. Liutyi V.P. Passport of specialty 231 "Social work": Materials of the round table "Implementation of training programs for doctors of philosophy in social work" (Kyiv, APSVT, October 25, 2017). URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Lutyi_RT2.pdf (access date 01.08.2021).
14. Methodical recommendations on the development of standards of higher education (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 01.06.2017 № 600) (as amended by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 30.04.2020 № 584) URL: <https://mon.gov.ua/2020-metod-rekomendacziyi> (appeal date 01.08.2021).
15. Methodical recommendations for internships by applicants for higher education degree "Doctor of Philosophy" specialty 231 Social work / Uklad. N.M. Kolyada, O.O. Kravchenko, S.O. Roenko. Kiev. 2021. 87 p.
16. Science. MES of Ukraine. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nauka> (access date 01.08.2021).
17. National Qualifications Framework (CMU Resolution № 1341 of 23.11.2011 as amended on 25.06.2020 № 519). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF#Text> (access date 01.08.2021).
18. Training of Doctors of Philosophy (PhD) in the context of higher education reform: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference (Zaporizhzhya, October 5–6, 2017). Zaporozhye: Zaporozhye National University, 2017. 216 p.
19. Pozhidayeva O.V. Preparation of doctors of philosophy in social work for teaching (on the example of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism). Scientific bulletin of the K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University: scientific magazine. Odessa: K.D. Ushynsky PNU, 2020. № 3 (132). S. 116–123. roboty.
20. The procedure for training applicants for the degree of Doctor of Philosophy and Doctor of Science in higher education institutions (scientific institutions), approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers № 261 of 23.03.2016 (as amended, the Resolution of the Cabinet of Ministers № 283 of 03.04.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2016-%D0%BF> (access date 01.08.2021).

21. Draft Standard of Higher Education of Ukraine of the third (educational and scientific) level of specialty 231 Social work, 2018. Kyiv. 15 p.
22. Professional standard for the group of professions "Teachers of higher education institutions" (order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of 23.03.2021 № 610). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-standart-na-grupu-profesij-vikladachi-zakladiv-vishoyi-osviti> (access date 01.08.2021).
24. Development of the quality assurance system of higher education in Ukraine: information and analytical review / For general. ed. S. Kalashnikova and V. Lugovoi. Kyiv: Priorities, 2015. 84 p.
25. Semigina T. Methodical recommendations for writing a dissertation of Doctor of Philosophy in specialty 231 "Social Work". K.: Academy of Labor, Social Relations and Tourism, 2020. 41 p.
26. Semigina T.V. The use of discourse analysis in research on social work. Proceedings. Volume 19. Special issue. Pp. 324–325.
27. Talanova J.V. Doctoral training in the world and Ukraine. K.: Millennium, 2010. 475 p.
28. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Academy of Labor, Social Relations and Tourism. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/_231%20%D0%A1%D0%BE%D1%86%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf (access date 01.08.2021).
29. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). DZ "Luhansk Taras Shevchenko National University". URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/asp_onp_231_soc_work_2020.pdf (accessed 01.08.2021).
30. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Zaporizhia National University. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//edu/programy/onp_sots_robota_PhD.pdf (accessed 01.08.2021).
31. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. URL: https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/05/Programma_231_2020-1.pdf (access date 01.08.2021).
32. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2021). Taras Shevchenko National University of Kyiv. URL: <https://psy.knu.ua/files/study/postgraduate/ua.pdf> (application date 01.08.2021).
33. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2016, changes 2020). Borys Hrinchenko University of Kyiv. URL: https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/apirantam/osvitni_programy_2019/231_ONP.pdf; https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/apirantam/osvitni_programy_2019/ONP_zminy/231_ONP_zminy.pdf (access date 01.08.2021).
34. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Municipal Institution "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council. URL: <https://drive.google.com/file/d/1UU3Vrx9Ju1HNhG9cUNRHCVG3KuR-nRx/view> (accessed 01.08.2021).
35. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2021). Lviv Polytechnic National University. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2021/program/12450/onp-2020-socialna-robota.pdf> (access date 01.08.2021).
36. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. URL: http://tnpu.edu.ua/about/public_inform/akredytatsiia%20ta%20litsenzuvannia/osvitni_prohramy/PhD/231_2020.pdf (access date 01.08.2021).
37. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2021). Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University. URL: http://vad.udpu.edu.ua/images/Vstup2021/---_compressed.pdf (accessed 01.08.2021).
38. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2019). Kherson State University. URL: http://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/DDoctorants/Educational_and_scientific_programs/onp231.aspx (accessed 01.08.2021).
39. Educational and scientific program in the specialty 231 Social work (2020). Donbass State Pedagogical University. URL: <https://ddpu.edu.ua/images/stories/news/2019/opp/philosofiya/231.pdf> (access date 01.08.2021).